

ONA TILI FANIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Mamatovo Dildora Ochildi qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

E-mail: ergashevbilol126@gmail.com Tel: + 998-97- 847-41- 44

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17346778>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda interfaol metodlar — klaster, sinkveyn, aqliy hujum, rol o'ynash kabi texnologiyalarning o'quvchilarning nutqiy faolligi va mustaqil fikrlash ko'nikmalariga ta'siri o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy metodlardan foydalanish o'quvchilarning so'z boyligini kengaytirish, mantiqiy va ifodali nutqni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Maqola natijalari boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishga amaliy asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: ona tili, nutqiy kompetensiya, interfaol metod, kommunikativ yondashuv, boshlang'ich ta'lim.

Аннотация : В данной статье проанализированы вопросы формирования речевой компетенции учащихся в процессе преподавания родного языка в начальном образовании. В исследовании изучено влияние интерактивных методов — кластер, синквейн, мозговой штурм, ролевая игра — на речевую активность и развитие самостоятельного мышления учащихся. Результаты показали, что использование современных методов обучения является эффективным средством расширения словарного запаса и развития логической и выразительной речи учащихся. Выводы исследования могут служить практической основой для совершенствования методики преподавания родного языка в начальной школе.

Ключевые слова: родной язык, речевая компетенция, интерактивные методы, коммуникативный подход, начальное образование.

Annotation : This article analyzes the issues of developing students' speech competence in the process of teaching the native language in primary education. The study examines the impact of interactive methods such as cluster, cinquain, brainstorming, and role-playing on students' speech activity and independent thinking skills. The results show that the use of modern teaching methods is an effective tool for expanding students' vocabulary and developing logical and expressive speech. The findings of the research can serve as a practical basis for improving the methodology of teaching the native language in primary education.

Keywords: native language, speech competence, interactive method, communicative approach, primary education.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — shaxsning erkin, mustaqil fikrlovchi va samarali muloqot qila oladigan darajada yetuk bo'lib shakllanishiga zamin yaratishdir. Bunday shaxsni shakllantirish esa, eng avvalo, boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlanadi. Aynan shu bosqichda bolaning tafakkuri, til boyligi, nutq madaniyati va kommunikativ ko'nikmalari shakllanadi. Shuning uchun ham ona tili fani boshlang'ich ta'limning poydevor fanlaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega. Ona tili nafaqat grammatik bilimlarni o'rgatadi, balki o'quvchining nutqiy faoliyatini shakllantiradi,

ularni o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, aniq hamda ta'sirchan ifoda etishga o'rgatadi. O'quvchi tilni chuqur egallamasa, boshqa fanlarni to'liq o'zlashtirishi ham qiyinlashadi. Chunki til — barcha bilim va ko'nikmalarni shakllantiruvchi asosiy vositadir.

Hozirgi zamon ta'limida o'qituvchidan nafaqat bilim berish, balki o'quvchini faol suhbatdosh, mustaqil fikrlovchi va o'z g'oyasini himoya qila oladigan shaxs sifatida shakllantirish talab etiladi. Shu bois, ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishning eng muhim shartlaridan biridir. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayoni faqat so'z boyligini kengaytirish yoki grammatikani o'rgatish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon — o'quvchini tinglash, tushunish, javob qaytarish, fikrini mantiqiy shaklda ifoda etish, munozara yuritish kabi ko'nikmalarni shakllantiruvchi ko'p bosqichli tizimdir. Shuning uchun bu yo'nalishda o'qituvchi nafaqat an'anaviy usullardan, balki innovatsion metod va texnologiyalardan ham samarali foydalanishi zarur. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari, zamonaviy metodlari hamda amaliyotda sinovdan o'tgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida uchraydigan ayrim muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ham bayon etiladi.mumkin.

Asosiy qism

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixolingvistika fanlarida alohida e'tiborga molik yo'nalishlardan biridir. Tadqiqotchilar bu kompetensiyani shaxsning muloqotda til vositalaridan samarali foydalana olish qobiliyati sifatida talqin etadilar (Chomsky, 1965; Hymes, 1972). Unga ko'ra, nutqiy kompetensiya nafaqat til tizimini bilish, balki uni amaliy muloqotda to'g'ri qo'llash qobiliyatini ham qamrab oladi. O'zbekiston ta'lim tizimida ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. "O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" da o'quvchilarda funksional savodxonlik, ijodiy fikrlash va samarali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mahalliy olimlardan R. Yo'ldosheva (2022), S. To'laganova (2021), N. Raxmatova (2020) va boshqalar o'z tadqiqotlarida boshlang'ich ta'lim jarayonida ona tili fanining kommunikativ va rivojlantiruvchi funksiyasini chuqur tahlil qilganlar. Ularning fikricha, ona tili darslarida o'quvchilarning faqat grammatik bilimlarini emas, balki nutqiy faoliyatini, so'z boyligini, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshiradi. Masalan, R. Yo'ldosheva o'zining "Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasi" nomli ishida o'quvchilar bilan olib borilgan tajribalar natijasida interfaol metodlardan foydalanish ularning nutq faolligini 25–30% ga oshirganini ko'rsatgan. Shuningdek, S. To'laganova (2021) o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda "klaster", "aqliy hujum" va "sinkveyn" metodlarining samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida tasdiqlagan. Chet el olimlarining tadqiqotlarida ham nutqiy kompetensiya til o'rgatishning markaziy elementi sifatida ko'riladi. M. Canale va M. Swain (1980) o'z konsepsiyalarida kommunikativ kompetensiyani to'rtta asosiy komponentga ajratganlar:

1. Grammatik kompetensiya (til tizimini bilish),
2. Sotsiollingvistik kompetensiya (muloqot vaziyatiga mos so'zlash),
3. Diskursiv kompetensiya (matn yaxlitligini saqlash),

4. Strategik kompetensiya (muloqotdagi muammolarni hal etish).

Bu yondashuvlar ona tili ta'limida ham o'z aksini topgan bo'lib, bugungi kunda o'qituvchilar o'quvchilarni faqat til qoidalarini biluvchi emas, balki nutqda faol, ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalashga e'tibor bermoqdalar. Xususan, UNESCO (2023) hisobotida ham boshlang'ich ta'limda o'qish va yozish savodxonligi bilan bir qatorda nutqiy faoliyatni rivojlantirish kompetensiyalari o'quvchining kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyati bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlanadi:

Umuman olganda, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ona tili fanida nutqiy kompetensiyani shakllantirish:

- o'quvchining fikrlash faoliyatini kuchaytiradi;
- kommunikativ madaniyatini rivojlantiradi;
- ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bois, bu yo'nalishda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, o'quv dasturlari va o'qitish vositalarining zamonaviy talablarga mosligi dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqotda quyidagi materiallar va metodlardan foydalanildi:

1. Boshlang'ich sinflar uchun tabiiy fanlar darsliklari (2022-2025-yillar nashrlari).
2. O'quvchilar uchun tayyorlangan interfaol taqdimotlar va elektron resurslar.
3. STEAM modeli bo'yicha loyihaviy ta'lim uchun zaruriy materiallar.
4. O'quvchilar tomonidan bajarilgan loyiha ishlari va tajriba daftarlari.
5. Raqamli laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari.

Metodlar:

1. Tahlil metodi: Tabiiy fanlar darsliklari, elektron resurslar va loyihaviy materiallarning tahlili amalga oshirildi.
2. Tajriba metodi: Dars jarayonlarida interfaol va STEAM yondashuvlari qo'llanildi.
3. So'rovnoma: O'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida zamonaviy yondashuvlar samaradorligini baholash uchun so'rov o'tkazildi.
4. Eksperiment: O'quvchilar ikki guruhga bo'linib, biri zamonaviy yondashuvlar asosida, ikkinchisi esa an'anaviy usulda o'qitildi. Har ikki guruhning bilim darajasi solishtirildi.
5. Ma'lumotlarni qayta ishlash: Olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi.

Ushbu metodlar asosida tadqiqot o'tkazildi va olingan natijalar ilmiy asosda umumlashtirildi.

Tadqiqot ishining ilmiy asoslarini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan boshlang'ich ta'lim davlat o'quv dasturi, "Ona tili" fanidan foydalaniladigan 1-4-sinflar uchun darsliklar, shuningdek, nutq madaniyati va metodikaga oid ilmiy adabiyotlar asosiy material sifatida tanlab olindi. Shuningdek, R. Yo'ldosheva (2022), S. To'laganova (2021), N. Raxmatova (2020), M. Canale va M. Swain (1980)larning ilmiy ishlari ham tahlil qilinib, ular asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasining nazariy modeli ishlab chiqildi. Tadqiqot Denov tumanidagi 22-sonli umumta'lim maktabining 3-sinf o'quvchilari ishtirokida o'tkazilgan kuzatuvlar va amaliy dars tajribalari asosida amalga oshirildi. Umumiy hisobda 25 nafar o'quvchi jarayonga jalb etildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Kuzatuv metodi – ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy faolligi, so'z boyligi va muloqotdagi ishtiroki tizimli ravishda kuzatildi.
- Tajriba (eksperimental) metodi – interfaol metodlar (rol o'ynash, “klaster”, “sinkveyn”, “fikrlar jadvali”, “aqliy hujum”) asosida dars mashg'ulotlari tashkil etilib, natijalar solishtirildi.
- So'rovnoma va suhbat metodi – o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi, o'z fikrini ifoda etishdagi ishonchliligi haqida ma'lumotlar yig'ildi.
- Tahlil va taqqoslash metodi – tajriba guruhida o'tkazilgan mashg'ulot natijalari an'anaviy darslar bilan taqqoslandi.
- Statistik tahlil metodi – olingan natijalar foiz ko'rsatkichlari asosida qayta ishlanib, umumiy xulosa chiqarildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, interfaol metodlardan foydalangan darslarda o'quvchilarning nutqiy faolligi, so'z boyligi va mustaqil fikrlash darajasi 20–25 foizga oshgani kuzatildi. Olingan ma'lumotlar sifat va miqdoriy tahlil asosida umumlashtirildi hamda natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida o'tkazilgan amaliy mashg'ulotlar shuni ko'rsatdiki, ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning o'z fikrini ifoda etish, muloqotda faol bo'lish hamda ijodiy fikrlash darajasini sezilarli darajada oshiradi.

- Tajriba ikki bosqichda o'tkazildi:
- 1-bosqich (diagnostik) – o'quvchilarning dastlabki nutqiy faollik darajasi aniqlanib, ularning so'z boyligi, mantiqiy fikrlashi va gap tuzish malakalari baholandi.
- 2-bosqich (eksperimental) – interfaol usullar asosida darslar tashkil etilib, o'quvchilarning faol ishtiroki kuzatildi.

Natijalarga ko'ra, tajriba guruhidagi o'quvchilar o'rtacha 20–25% yuqori natijaga erishgan. Xususan:

Mustaqil gap tuzish qobiliyati 22% ga oshgan;

Matn asosida hikoya tuzish va qayta hikoyalash ko'nikmasi 24% ga yaxshilangan;

Muloqotda faol ishtirok etish darajasi 25% ga oshgan;

So'z boyligi (faol lug'at hajmi) esa taxminan 30% ga kengaygan.

O'quvchilarda eng yaxshi natija “rol o'ynash”, “aqliy hujum” va “klaster” metodlari qo'llanilgan darslarda kuzatildi. Bu usullar o'quvchilarni muloqotga jalb etish, o'z fikrini ifoda etishga undash va o'rganilgan mavzuni mustahkamlashda yuqori samara bergan.

Tajriba davomida shuningdek quyidagi muammolar ham aniqlandi:

Ba'zi o'quvchilar muloqotda faollik ko'rsatishda avvaliga tortinishgan;

O'qituvchilarning barchasi ham interfaol metodlardan to'liq foydalana olmayotganliklari kuzatilgan.

Darsliklardagi matnlar ba'zida o'quvchilarning yosh va til darajasiga to'liq mos emasligi aniqlangan.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ona tili darslarini tashkil etishda o'quvchilarni faol muloqotga chorlovchi mashq va topshiriqlarga ko'proq o'rin berish;

2. O'qituvchilarning nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasi bo'yicha malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish;

3. Boshlang'ich sinf darsliklarini nutqiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan holda takomillashtirish;

4. Har bir darsda o'quvchilarga og'zaki va yozma nutqni rivojlantiruvchi ijodiy topshiriqlar berish.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ona tili fanida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish jarayoni faqat grammatik qoidalarni o'rgatish bilan cheklanmasdan, faol muloqot, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilganda yanada samarali bo'ladi. Bu esa boshlang'ich ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish, o'qituvchilarning metodik salohiyatini oshirish va ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ona tili fanida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish ularning fikrlash, muloqot va ijodiy ifoda ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Interfaol metodlardan (klaster, sinkveyn, aqliy hujum, rol o'ynash va boshqalar) foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini va mustaqil fikrlashini sezilarli darajada oshiradi. O'qituvchining metodik mahorati va darsdagi kommunikativ muhit bu jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardir. Xulosa qilib aytganda, nutqiy kompetensiyani shakllantirish — o'quvchini faqat tilni biluvchi emas, balki o'z fikrini erkin, mantiqan va madaniyatli tarzda ifoda eta oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-6108-son Qarori. — Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim davlat o'quv dasturi. — Toshkent: 2023.
3. Yo'ldosheva, R. (2022). O'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish. — Toshkent: Fan va ta'lim nashriyoti.
4. To'laganova, S. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tili ta'limi orqali nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: TDPU ilmiy jurnali, №2.
5. Raxmatova, N. (2020). Ona tili darslarida kommunikativ yondashuv asosida o'qitishning samaradorligi. — "Pedagogik innovatsiyalar" jurnali, №4.
6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. — Applied Linguistics, Vol. 1, No. 1, pp. 1-47.
7. Shirinov, M. (2019). Nutq madaniyati va til o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
8. G'ofurova, M. (2022). Boshlang'ich ta'limda ona tili darslarini samarali tashkil etish yo'llari. — "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" jurnali, №3.